

A MŰVELTSÉG FONTOSSÁGÁRÓL.

Dr. PIKLER GYULA.

ELŐADÁSA A TÁRSADALOMTUD. TÁRSASÁG MÁRCZIUS 31-ÉN TARTOTT ÜLÉSÉN. *)

T. Társaság! T. vendégeink! Engedjék meg, hogy azt az előadási sorozatot, a melyet most megkezdünk, néhány szóval bevezessem. *A műveltségnek fontosságáról* kívánok szólani. Nem csodálkoznám, ha ennek a programnak hallatára önökön némi kétségbeesés venne erőt, ha azt mondanák: „Tudjuk, tudjuk, hogy a műveltség nagyon fontos; „őseink karddal tartották fenn a hazát, most az ész fegyverével kell küzdenünk” ezt és más ilyen intelmeket már eleget hallottunk iskolai ünnepeken és egyebütt”. Hallották; mégis merem mondani, hogy az emberek óriási nagy többsége ma sem tudja teljesen a műveltség jelentőségét. Ennek bebizonyítása végett bátor leszek a körülöttünk lefolyó életnek néhány tenyéré utalni.

Egy ilyen tény a következő.

Midőn valamely oldalról kísérlet történik abban az irányban, hogy az emberek a sötétség felé vitessenek, hogy elavult babonák megszilárdittassanak és terjesztessenek, hogy egy ilyen irányú lelkiállapot fenntartassék vagy fokoztassék, meg szoktam figyelni, micsoda érveket hoznak fel, milyen vádakot hangoztatnak ilyen kísérletekkel szemben a másik oldalról. Azt találtam, hogy a leggyakoribb és leg-erősebben hangsúlyozott ellenérv a következő: »Egy ilyen kísérlet megbontja a nemzeti egységet, széthúzást okoz, egységes magyar nemzet csak liberális alapon lehetséges”. Nos valóban ez volna-e a legnagyobb bűne egy ilyen kísérletnek? Igazán azt higyjük-e, hogy — a mint a gyermekeknek az iskolában a történeti órán tanítani szói ás — a legnagyobb fontosságú a nemzetre nézve az, hogy körében visszavonás, viszály ne legyen? Nem áll-e inkább az, hogy minden haladás viszályokkal, visszavonásokkal kapcsolatosan történik? Nem lehet-e azt a vádat a felvilágosodás törekvéseivel szemben is felhozni, a melyeknek szintén vannak elleneseik, a melyek szintén megbontják

* A társaság által a *középiskolai reform* kérdésében indított előadás- és vitaciklus megnyitója. Itt tudatjuk, hogy e ciklus összes anyaga a *Huszadik Század Könyvtára*-ban, két kötetben fog megjelenni. (Az I. kötet június elejére, a II. kötet októberre.) A munkát a társaság tagjai illetménykép kapják; előfizetési ára a Huszadik Század előfizetői, továbbá tanárok, tanítók, orvosok és munkásszakszervezetek számára 4 kor, mások számára 6 kor., míg bolti ára 8 kor. lesz. Megrendelések a Politzer Zs. és fia kiadó-céghez intézendők.

az egységet, a békét az emberek között? Kétségtelen, hogy nem ez a legnagyobb baj ezekben a törekvésekben, nem ez adja igazi kritikájukat. — Egy másik vád, a melyet ily törekvésekkel szemben hangoztatni szoktak, az, hogy a felekezetek egyenjogúságával ellenkeznek. A kulturális ideál tehát, a mely ezen védekezők előtt lebeg, az, hogy a mai felekezetek, úgy, a mint vannak, békében, egyenlő joggal tanítsák örökké a maguk tanításait. — Vagy azt szokták ellenük vetni az ilyen törekvéseknek, hogy a gondolkodás szabadságával vannak ellentétben — mintha maga ez a szabadság volna a műveltség terén az a végső jó, a melyet okvetlenül fenntartani kell, mintha nem állna az, hogy az emberiség legnagyobb haladásai a gondolkodás szabadságának megsértésével is történtek, az előrehaladás akadályainak a hatalom által való eltávolításával. — Ilyen ellenvetéseket szoktak ezen törekvések ellen hangoztatni, azt azonban, hogy azok a tanok, a melyeket terjeszteni akarnak, egyszerűen *nem igazak*, hogy azok *nem visznek helyes cselekvésre*, hanem helytelen cselekvésre, hogy azok a természethez való alkalmazkodásnak rossz módjai, hogy azok improduktívak és improduktív embereket teremtenek, sőt az anyagi jólétet, az egészséget, az élet összes javait egyenesen csökkentik és hogy mindez még hozzá költséggel és munkával, tőke és munka árán történik, ezt a legkritikább esetben szokták kimondani. Végig szoktam nézni ily alkalmakkor a közvélemény erre vonatkozó nyilatkozatait, a mint azokat a sajtóban láthatni, *érdemben* sohasem történik kritika ezen irányok felett, mindig arról van szó, hogy egyenlenséget terjesztenek, az egyenjogúságot, a gondolat szabadságát sértik. Azt, hogy egy kulturális iránynak az az igazi kritikája, hogy igaz-e, vagy nem, helyes-e vagy nem, abban az értelemben, a melyet az imént kifejtettem, ezt sohasem vagy csak igen ritkán hallhatjuk. Vagyis a műveltség tulajdonképeni jelentősége nem világos ez esetben az emberek előtt.

Egy másik példát említek, t. hölgyeim és uraim, szintén a mindennapi életből. Ha figyelemmel kísérjük a hírlapi és társalgásbeli nyilatkozatokat arról, miért harcol győzelmesen Japán Oroszországgal, a következőkkel találkozunk. Egyik helyen azt halljuk vagy olvassuk: „A japán katona tudja, hogy ő hazájáért harcol, ez lelkesíti, míg az orosz kedvetlenül engedelmeskedik a zsarnoknak: ez az oka a japán győzelmeknek, az oroszok vereségeinek.” Mennyi ténynyel van ez ellentétben! Vajjon a napóleoni hadseregek nem hódító hadjáratra mentek-e? Vajjon minket nem hódítottak-e meg a törökök és nem tartottak-e hódoltságban 150 esztendőn át? Vajjon az embereket vitézségre nem tüzeli-e a hódítás vágya is, az állam határainak kiterjesztése és az evvel járó javak utáni törekvés? Nincsen-e tele evvel a történelem? Hát micsoda a tényekkel homlokegyenest ellenkező állítás ez?! — Másutt ezt olvassuk: „Egy ország legyen akármilyen nagy, ha nincs alkotmánya, ha deszpotikusan uralkodnak felette, mindig gyöngé; egyedül

az alkotmányosság ad a nemzeteknek hatalmat.” Ez felületes felfogás, mert a kész kormányformát és nem az alatta levő műveltséget, a melynek a kormányforma a következménye, jelöli megdöntőként. — Sőt egyik újságban azt olvastam, hogy az európai kontinens körvonalai valami misztikus módon mutatják, hogy Oroszország soha sem lehet hivatva arra, hogy tengeren uralkodjék, és hogy innen származik Oroszország gyengesége. — Azt a föltevést azonban, hogy a háborúnak tényleges lefolyása onnan ered, hogy Oroszországban a felnőttek három negyedrésze analfabéta, hogy az orosz egy műveletlen, kultúrában hátramaradt nép, hogy ezt a népet oly irányban viszik, hogy ne művelődjék, hogy a fejét megtömi oly eszmékkel, a melyek a helyes cselekvéssel ellentétben állnak, ezt a közvélemény egyetlen orgánumban sem olvastam.

És nemcsak erre a speciális esetre nézve, hanem általában, a mikor arról van szó, hogy nemzetek miért virulnak, nemzetek miért pusztulnak: a legkritikább esetben találok okként megjelölve akár az iskolai tankönyvekben, akár az iskolákon kívül azt, hogy némely nemzetek a műveltségben előrehaladtak, progresszívek voltak, mások pedig hátramaradtak, konzervatívek voltak, hanem sokkal inkább hivatkoznak arra, hogy némely nemzetek hazafiasak voltak, vitézek voltak, mások kevésbé hazafiasak, kevésbé vitézek, és hogy ezeken az erkölcsi tulajdonságokon fordult meg előrehaladásuk, pusztulásuk.

Már most kétségtelen ugyan, hogy a míg több egymást kizsákmányolni akaró állam van a földön, a támadásokkal szemben szükséges a hazafiság és vitézség, de ha körülnézünk, látjuk, hogy hazafiság, vitézség tekintetében alig különböznek egymástól a népek, és hogy lehetetlen a fensőségről le hanyatló és a rosszabb helyzetből jobb helyzetbe jutó népek sorsát avval magyarázni, hogy lelki természetük, hazafiságuk, vitézségük megcsökkent, illetőleg megnövekedett. Lehet-e józanul azt mondani, hogy a spanyolok az idő folytán kevésbé hazafiasak, a lengyelek vagy törökök kevésbé vitézek lettek? Nézzük meg jobban a hanyatlott népeket; Lengyelországot, Törökországot, Spanyolországot, Olaszországot a legújabb ideig, Franciaországot az utolsó évszázadban: oda fogunk jutni, hogy a konzervatív népek, a melyek műveltség tekintetében nem haladtak előre, új ismereteket nem akartak felvenni, (Franciaország elnyomta a reformációt, a forradalom után nagy részben visszaállította az egyház hatalmát) hanyatlottak. Anglia, Németország, Skandinávia, újabb időben Japán, a melyek radikálisabban felvették a középkorinál újabb és a legújabb műveltséget, a melyek a konzervativizmus által nem engedték magukat lebilincselni, ezek előrehaladtak. Hogy pedig miért konzervatívabbak némely népek másoknál, annak csak egy okára utalok most rá: Azok a népek, a melyek valamely műveltségi fokon igen nagy virágzásra jutottak, azok kiváló nagy mértékben ragaszkodnak ahhoz, azok leghajlandóbbak azt hinni, hogy annál, a mi által nagyok lettek, meg kell maradniok; ez az oka annak, hogy a valaha oly nagy Spanyolország, Törökország oly igen nagy

mértékben lettek konzervatívok. Ugyanez az oka annak, hogy Anglia, a mely oly korán lett nagyiparos, demokrata és reformátorius, ma aránylag konzervatív az újabb időben fölemelkedett Németországgal összehasonlítva, a hol ma oly erősen terjed a szocziálizmus, a mi mutatja a nép radikális gondolkozását, új eszmék felé való haladását. És látjuk, hogy evvel kapcsolatban legújabban Anglia fensőbbsege Németországgal szemben csökken. Az az igazság, hogy a konzervatív népeknek legalább *ceteris paribus* hanyatlaniok kell, ellenben a műveltségben előrehaladó népeknek fel kell virágzaniok, banális igazság, de igazság és alapvető igazság, ép oly banális és alapvető igazság, mint az, hogy az egészséghez levegő, napfény és tisztaság kell, a mi mindazonáltal a legújabb időkig szintén nem tudtak, sőt a mely igazsággal ép ellentétesen jártak el.

Íme, volt szerencsém önöknek, t. hölgyeim és uraim, megmutatni, hogy ebben a nagy kérdésben, a melyen annyian töprengenek: hogy miért virágzanak fel, miért pusztulnak el népek, a melyet iskolákban és iskolákon kívül annyit tárgyalnak, ebben a műveltség jelentőségét nem ismerik fel, nem is gondolnak rá. Csodálatos, hogy azt, a mi legközelebb fekszik, a mi oly egyszerű, mint az, hogy $2 \times 2 = 4$, a mi oly banálisnak tűnik fel, miután az ember megmondotta, azt nem veszik észre. A népek két sorozatát, a melyet feltüntettem, úgy is szokták megkülönböztetni: északi népek, déli népek, vagy germán fajok, latin fajok, és azt szokták mondani, hogy ezen a klimatikus vagy faji különbségen fordul meg a dolog, pedig egyszerűen az áll, hogy azok a népek, a melyek műveltségben előrementek, virágzásnak indultak, a melyek műveltségben visszamaradtak, hanyatlottak.

Engedjék meg, hogy egy harmadik példát is hozzak fel a mindennapi beszélgetésből és a napi irodalomból. Daczára azoknak a folytonos csalódásoknak, a melyeken az emberiség keresztülment, azt látjuk, hogy az emberek a kormányzat becsületességét még mindig a kormányzók becsületességétől várják. Folytonosan azt remélik, hogy a tényleges kormányzók után jönnek majd mások, az eddigiek ugyan nem voltak becsületesek, de az újak becsületesek lesznek és önként önzetlenebb kormányzatot fognak teremteni. Pedig még csak nemrég czáfolta meg az ilyen várakozást az a korszakos példa, a mikor az „ancien régime” megbukott és a harmadik rend jutott uralomra. Akkor is azt mondták: ez a becsületes osztály, és ma mindenki tudja, hogy ez a középosztály ugyanolyan önző kormányzatot gyakorol, szintén hivatali ellátásokat, jövedelmet, üzleteket keres, ép úgy ismeri a nepotizmust, mint a régi uralom. És az emberiség egész története mutatja, hogy az ember nem lehet becsületes, az emberi természetben ez adva nincs, abban adva van a csaknem korlátlan önzés. Az állami intézmények, a kölcsönös ellenőrzés intézményei, uralkodók ellenőrzése a törvényhozó testületek által, ezek ellenőrzése a nép által, mindezek meg nem érthetők másképp, mint az emberben levő önző törekvések

folyományakép. A kormányzóknak ez az ellenőrzése pedig, a melyből az egész alkotmány áll, és a mely egyedül biztosítja a kormányzatnak legalább bizonyos mértékig való igazságos voltát, a néptől a megfelelő ismereteket kívánja, mint minden tevékenység, mint a természet bármely elemének, mint akár az állatok és ezek közt a ragadozó állatok ellenőrzése, a melynek csak egy neme az emberek ellenőrzése. Ép azért helyesen mondja valaki, a ki az igazságnak, az igaz műveltségnek és nem pusztá szólamoknak, nem kenetteljes hazugságoknak volt képviselője, Széchenyi István: „A közintelligencia az önkénynek egyedüleg valódi fékje.” Hozzátehetjük, hogy a társadalom igazságos vagy legalább az igazsághoz közel jövő berendezéséhez nem is szükséges az a hiába keresett önzetlenség, hanem elégséges az intelligencia által vezetett önzések kölcsönös ellenőrzése. A jellemzett uralkodó felfogás Széchenyi meggyőződésével tökéletesen ellentétes, a műveltségnek, a nép nagy tömege műveltségének eme nagy jelentőségét megint nem látja be. És hogy visszatérjek az előbbi példára, a mostani háborúval kapcsolatban napfényre jutó orosz korrupció, mely a háború kimenetelére döntő befolyással van, megint csak onnan származik, hogy nagyon csekély ott a tömegben az intelligencia, „az önkénynek egyedüleg valódi fékje.”

Íme példák a mindennapi életből, a melyek azt mutatják, hogy az emberek nincsenek áthatva attól, nem látják át világosan, mennyit tesz a műveltség, mi annak a jelentősége. Szólamok vannak erre nézve, de igazán átérteni minden téren és alkalmazni az emberek ezt az igazságot nem képesek.

De azok, a miket mondtam, még mindig nem hozzák ezen igazságot elég közel az emberek legtöbbszörének szemléletéhez. Még inkább a mindennapi életre kell rámutatnom.

Az, hogy mindegyikünk munkájával mennyit keres, a társadalom műveltségétől függ, amely körülötte van. Nem vámokban, csalafintaságokban, az embereknek, mint fogyasztóknak megadóztatásában az emberek mint termelők javára, ebben a *circulus vitiosus*-ban van a feltétele annak, hogy egy ország gazdag legyen, hanem abban, hogy művelt legyen, termelni tudjon és sokat tudjon termelni. Annak, hogy ugyanavval a munkával, a melylyel Magyarországon keveset tudok keresni, annyira, hogy egy kétszobás lakásra, csupán a legegyszerűbb szükségletekre telik, ugyanavval Angliában egy kis családi házra, valószínűségi jólétre valót keresek, ennek oka az, hogy ott műveltebb a társadalom, műveltebb a közönség, a melylyel együtt termelnek, a mely a földet gyümölcsözővé teszi és termékeit feldolgozza. Annak az oka, hogy nálunk, Magyarországon csaknem minden második gyermek első életévében meghal, Angliában ellenben körülbelül csak minden ötödik, ennek oka, hogy nálunk a műveltség kisebb, hogy kevésbé jó erők állnak rendelkezésre a gyógyításra, hogy az emberek nagy tömege kevésbé munkálkodik össze az egészséget közösen veszélyeztető bajok

elhárítására, hogy túlságos mértékben fordítja jövedelmét improduktív költségekre, például inkább oktalan perlekedésre, mint az egészségre, ügyvédekre, mint orvosokra. Az tehát, a mi nálunk a sors csapásának látszik és pedig a sors legnagyobb csapásának, az tulajdonkép a műveltség hiányának következménye; milyen kevés anya, apa gondol erre!

Egyszóval, és itt foglalom össze azt, a mit itt egyes példákban adtam: az a józan, tudományos felfogás még kevésbé hatotta át az embereket, — és ez szükséges a műveltség igaz jelentőségének felismerésére — hogy az emberi élet, úgy az egyéni élet, mint az állami élet a maga közös munkálkodásával, közgazdaságával, honvédelmével és hódító háborúival, sőt, merem mondani, az emberekre és azok lelkére gyakorolt fegyelmező, ellenőrző, rábeszélő lelkesítő hatásával is, — nem habozom a szót kimondani — technikai folyamat, a mely a természet rendje szerint és a természet törvényeinek uralma alatt történik, a mely jobban vagy rosszabbul, sikeresebben vagy kevésbé sikeresen, tartósabban vagy kevésbé tartósan a szerint folyik, a mint az alkalmazott ismeretek helyesebbek vagy kevésbé helyesek. Ez a józan tudományos felfogás az életről föltétele annak, hogy az emberek felismerjék a műveltségnek teljes jelentőségét, (eltekintve attól a gyönyörtől, a melyet önmagában ad). Ez a természet-tudományi felfogása a dolgoknak, a mely a legkülönbözőbb tereken kiszorította egy látszólag idealisztikusabb, de nagy kérdés, hogy valóban idealisztikusabb, és mindenestre kevésbé igaz és hasznos felfogását a dolgoknak, ez szükséges ezen a téren is.

Szerény nézetem, egyéni óhajomásom szerint ebből a szempontból kell tekinteni az oktatás kérdéseit is. Vizsgálni kell, vajjon az életre gyakorolt ezen hatásai szerint a középiskolai oktatás rendszere helyes-e vagy nem helyes. Kétségtelenül lesznek másoknak egészen más álláspontjaik is, ezen meggyőződések megismerése szintén igen tanulságos dolog, de az épen jellemzett felfogást teljesen bizonyára senkisémmelőlözheti, annyira a tényekben gyökerezik.

Nem hivatásom azon küzdelmekben, a melyek itt a különböző szempontok és irányzatok között kétségtelenül le fognak folyni, most állást foglalni, nem is akarom ezt most tenni, de engedjék meg, hogy ily állásfoglalás helyett végezetül egy tényt, egy történeti tényt állapítsak meg, megállapítsak azért, mert könnyen lehetséges, hogy ennek a ténynek fel nem ismerése folytán józan, czélszerűségi, helyességi vagy igazsági felfogásokkal szemben másféle felfogások érvényesülnek, még azoknál is, a kik különben az utóbbi felfogások alapján állanak, de e tény ügyeimén kívül hagyása folytán feszélyezve vannak abban, hogy ezt a mértéket, ezt a kritériumot alkalmazzák. Erre a tényre a következőképp jutunk rá.

Gyakran szokták hangoztatni, hogy míg a mai középiskolai oktatás fentartani, megóvni, ápolni akarja mai műveltségünk történelmi

alapjait, addig a modern változtató törekvések ezen a téren ellentétes természetűek, elhanyagolják e történeti alapokat. Nos bátor vagyok arra utalni, hogy ez az ellentét nem áll fönn. Nem áll az, hogy a mai középiskola „históriai alapon áll”, hogy a mai műveltségnek történeti alapjait óvja meg. A mai középiskola ugyanolyan forradalmi, ugyanolyan radikális modernségi törekvéseknek, újításoknak, históriai alapok elhagyásának köszönheti létét, mint a melyekről ma a legmodernebb táborban szó van. Az egész mai közoktatás, az általános elemi oktatás már az írás-olvasás általános tanításával is, a középiskolai oktatás a klasszikus oktatással, nemzeti történelmével, nemzeti irodalomtörténetével, a felső oktatás természettudományi szakaival, műegyetemével, mind egy ilyen újítás következménye, a mely megtörtént kapcsolatosan azzal, a mit az újkornak nevezünk — a nagykörű közgazdaság, a messze vivő forgalom kifejlődésével, az elméleti ismeretek haladásával, a humanizmusnak felébredésével, a reformációval, a felvilágosodással, és a mely a gyanús, antiidealisztikus, kiforratlan, éretlen, a históriai alapokat megingató irányzatnak tekintetett, tekintetett akkor, a mikor a nép nagy tömegének egyedül a katekizmus és a szentek élettörténete tanított, a felsőbb oktatásban a teológiának volt meg az egyeduralma, a mikor a latin és görög írók olvasása egyáltalán nem volt általánosabb kincse az embereknek. A reformáció később a gazdag nagyiparosok, sőt az arisztokrácia vallása lón, azok csakhamar fejei a hugenotta mozgalomnak Franciaországban, de eleinte a hugenották lelketlen izgatónak, gyanús, kétes elemeknek tekintettek. Az a gondolat, hogy a gyermekek nagy tömegét írni-olvasni tanítsák, először protestáns városokban támadt; iparosok alapítottak író, olvasó, számoló iskolát a gyakorlati élet számára. Nemzeti irodalom tanítása, latin, pogány írók olvasása, nemzeti történelem tanítása a szentek életének tanítása helyett — ez egészen új, felforgató dolognak tekintetett. Nem áll tehát, hogy a mai középiskola fentartotta a históriai alapokat, ellenkezőleg ellenök támadt a középkori históriai alapoknak; a szkolaszticizmus hatása például, leszámítva a hittant, ma alig található közép és felső oktatásunkban, maguk a filozófia professzorai is csak nagyon kevésbé ismerik, alig olvassák a szkolasztikus filozófia éleseszű gondolkodóit. Az egész teológiai felfogás hatását a lehető legcsekélyebbre szorították le az újkor előrehaladásával, azt nagymértékben elnyomták, és az nagymértékben el van feledve a papi szemináriumokon és teológiai fakultásokon kívül. És viszont maga ez a középkori keresztény tanítás, a mely a mait megelőzte, vajjon megtartotta-e a históriai alapokat, vajjon nem igyekezett-e az embereket eltávolítani a pogány nemzeti vagy törzsi világból, nem igyekezett-e még annak emlékét is megszüntetni? És nem abban volt-e annak kulturális hatása, a középkori keresztény műveltség áldása, hogy azokat a civilizálatlan primitív embereket kiragadta világukból és belevitte a fejlettebb hellén világfelfogásba és római gyakorlati életbe? Mind a

kettőről, a középkori oktatásról és a mai újkori oktatásról egyaránt az áll tehát, hogy nagymértékben eldobták azt a halasztót, a mit értéktelennek vagy károsnak találtak; minden kor megcsinálta magának azt az iskolát, azt az oktatást, elterjesztette azt a műveltséget, a melyet helyesnek talált, úgy hogy az, a mit ma modern törekvésnek nevezünk, az nem első merész kísérlet.

Minden kornak meg van erre a maga joga, és egyedül a célszerűség és, a mi ennek legfőbb eszköze, az igazság szempontjából kell megbírálni a közműveltséget, az oktatást. Midőn ezt tesszük, csak folytatjuk azt a haladást, azt az újítást, a melynek a középkori oktatás és az eddigi újkori oktatás is szakai voltak.

U. i. Az az előadásom (fönnebb 531. lap), hogy a nép szélesebb rétegeinek írni-olvasni tanítását először protestáns városokban kezdték, téves; a német iparos városok iparosainak említett iskolái megelőzték a reformációt, és a reformáció, a mely a magasabb latin iskolát nagyon ápolta, a népiskoláért igen keveset tett. De mégis igaz az, hogy az iparosok ezen iskolái többnyire az egyház iskolamestereinek és hatóságainak ellenkezésével találkoztak. Ez az ellenkezés néhol igen heves volt; így pl. 1402-ben IX. Bonifácus pápa Hamburg városához bullát intézett, a melyben exkommunikáció, *interdictum* és *suspensio* terhe alatt követelte, hogy az ottani ilyen újfajta iskolák 6 nap alatt bezárassanak. A beszédemben előadott általános tétel, hogy az egész mai közoktatási rendszer gyökeres újításokból

fejlődése függ össze.

P. Gy.